

הרב אברהם סוחובולסקי

ושמרתם את המצות (שמות פרק יב, יז). ר' יאשיה אומר אל תקרא כן אלא ושמרתם את המצוות כדרך שאין מחמיצין את המצה כך אין מחמיצין את המצווה (מכילתא דרבי ישמעאל בא פרשה ט). לכל תכלה ראיתי קץ, רחבה מצוותך מאוד (תהלים פרק קיט, צו) לכל סיום דבר יש קץ גבול אבל מצוותיך אין קץ וגבול לתכליתם (רש"י).

לע"נ אימי מורתי, מרת הדס דובה בת הר"ר משה ע"ה, נלב"ע כ"ט ניסן תשע"ב

אכילת מצות מקמה שיפון ומקמה שיבולת שועל

הקדמה

כבר שנים רבות משווקות המאפיות במשך השנה סוגי לחמים העשויים מקמחים שונים, כדוגמת קמח שיפון וקמחים נוספים, וזאת לאור הדרישה למוצרי בריאות. בהמשך למגמה זו, בשנים האחרונות לקראת חג פסח התחילו המאפיות לשווק מצות לפסח מקמחים שונים, כקמח שיפון וקמחים נוספים. במאמר זה ננסה לברר אם אין הבדל בין מצות מקמח חיטה למצות מקמחים אחרים, ודין שווה, או שמא יש להקפיד לאכול מצות מקמח חיטה דווקא. דיון מעין זה נעשה כבר בנוגע למצות העשויות משיבולת שועל, ונראה שחלק מהטענות שהועלו, מתאימות גם לדיון על כשרות מצות מקמחים אחרים.

לפני כעשרים שנה התחילו לייצר באנגליה מצות כשרות לפסח, העשויות משיבולת שועל (Avena אווניה), ומיועדות בעיקר לחולי כרסת (צליאק Celiac). היום מגדלים את שיבולת השועל באנגליה, בהשגחת בית הדין במנצ'סטר, טוחנים שם את גרגריו, ומייבאים חלק מהקמח ואופים ממנו מצות בארץ. מחלת הכרסת באה מחמת פגם במערכת חילוף החומרים בגוף, שעשוי להתגלות עם תחילת ההזנה של התינוק בדגנים. המחלה מאופיינת בחוסר יכולת לעכל את הפפטידים שבגלוטן, שהוא המרכיב העיקרי של חלבוני דגנים, כגון חיטה ושיפון. ואולם הגלוטן נעדר מאורז ומתירס למשל, וכך יכולים חולי ה'כרסת' לאכול בחופשיות ממאכלים העשויים אורז או תירס. אבל שני מינים אלו אינם מחמשת מיני דגן, ואינם מחמיצים, ואי אפשר לקיים בהם מצוות אכילת

מצה. כמות הגלוטן שבשיבולת השועל היא קטנה דיה, והמצות העשויות ממנה, הדרושות למעשה רק לליל הסדר, לשם קיום מצוות אכילת מצה, יכולות להתעכל בלי בעיות מיוחדות.

אף שבית הדין במנצ'סטר הכשיר מצות אלו, מכל מקום נראה שאין הדבר כן לכל הדעות, וכמה סיבות לדבר. יש לבחון אם סיבות אלו שייכות גם בשאר מצות העשויות ממניי קמחים אחרים, או שמא אינן שייכות.

א. דין דגן שאינו יכול להחמיץ

שיבולת שועל הגדלה באנגליה, הינה מזן מיוחד שרמת הגלוטן שבו נמוך במיוחד, יותר מזנים אחרים של שיבולת שועל. מצות שנאפות מזן זה, הרי הן עשויות מחמשת מיני דגן, ממין שהוא בעל יכולת החמצה, אלא שמסיבה התלויה בזן מיוחד זה, העיסה אינה באה לידי חימוץ.

נראה שיש להרחיב את הדיון במצת שיבולת שועל זו, לשאלה מה דינה של מצה העשויה מחיטה נטולת גלוטן. לאור היכולות הטכנולוגיות, בהנדסה גנטית אפשר לבדוד את הגלוטן מן החיטה, ולגדל חיטה בלי גלוטן. מה יהיה דינה של מצה מחיטה בלי גלוטן? האם כדי שעיסה תחשב חמץ, צריך שהעיסה עצמה תוכל לבוא לידי החמצה¹, או די שהמין שממנו היא עשויה ראוי לבוא לידי החמצה?

חז"ל² למדו שחמשת מיני דגן כשרים לאפיית מצות, ואין אורז ודוחן כשרים לכך, משום שרק דברים הבאים לידי חימוץ - אדם יוצא בהן ידי חובתו במצה, ולא בדברים שאינם באים לידי חימוץ אלא לידי סירחון. ניתן להבין את דברי הגמרא בשתי דרכים: לפי דרך אחת, מדובר בהבחנה בין המינים. חמשת מיני דגן הינם מינים הבאים לידי חימוץ ועל כן כשרים לצורך מצוות אכילת מצה, ואילו אורז ודוחן הם מינים שאינם באים לידי חימוץ ועל כן אינם כשרים לצורך זה. יוצא מדרך זו, שגם אילו נוכל לבטל בדרך כלשהי את תכונת החימוץ מאחד מחמשת מיני דגן, יהיה **מותר** להשתמש בו לצורך מצוות אכילת מצה. לפי דרך אחרת ההבחנה היא בין העיסות. כל עיסה היכולה לבוא לידי חימוץ, כשרה לצאת ידי חובת אכילת מצה, כגון עיסה מחמשת מיני דגן, וכל עיסה שאינה יכולה לבא לידי חימוץ, כגון זו העשויה מאורז ודוחן, אין יוצאים בה ידי חובת אכילת מצה. יוצא מתפיסה זו שאילו נוכל לבטל בדרך כלשהי את תכונת החימוץ מאחד מחמשת מיני דגן, יהיה **אסור** להשתמש בו לצורך מצוות אכילת מצה.

1. דעה זו נתמכת בגישה המדעית הטוענת שהגלוטן הוא הגורם להחמצה, 'שבלא גלוטן הבצק אינו מחמיץ'. אך נראה שאם נגדיר החמצה, על פי הגישה המדעית התולה את החימוץ בפירוק העמילן-תסיסה, אזי נראה שאף חיטה בלא גלוטן, לא נגרעה מחיטה רגילה, שהרי התסיסה קיימת בה, רק שהיא מתנדפת ואינה נשארת, ודינה יהיה שאפשר לקיים בה מצוות אכילת מצה.

2. גמ' פסחים לה ע"א.

הרב יעקב אריאל שליט"א³ דן בשאלה מה דינה של חיטה נטולת גלוטן. לאור השיטות השונות שיש בדין מצה שנילושה במי פירות, ובדין מצה העשויה מסובין (שאינה מחמיצה), קבע שיש שלוש דעות בין הפרשנים: דעת הרמב"ם, דעת הרמב"ן ודעת רש"י. הרמב"ם פסק (הל' חמץ ומצה פ"ה ה"ב)⁴ שחמשת מיני דגן שנילושו במי פירות אינם מחמיצים, אלא רק באים לידי סירחון. וכן הוא פסק (חמץ ומצה פ"ו ה"ה)⁵ שמצה שנילושה במי פירות - יוצאים בה ידי חובת אכילת מצה. לעומת זאת, דעתו היא שפת סובין (שהפרדתו מגרעין החיטה מונעת ממנו להחמיץ) - אין יוצאים בה ידי חובת אכילת מצה. מבואר, ששיטת הרמב"ם היא **שהמין הוא הקובע ולא העיסה**, ולכן מצה העשויה ממין הראוי לבוא לידי החמצה, אף שנילושה במי פירות (הבאים לידי סירחון ולא לידי חימוץ) - כשרה. אלא שלשיטת הרמב"ם, יש להבדיל בין שינוי במין הדגן המונע החמצה, כסובין, שהפרדתו מגרעין החיטה מונעת ממנו להחמיץ, לבין לישת הדגן במי פירות המונעת את ההחמצה, דהיינו מין הדגן ראוי להחמיץ בעצם, אלא שגורם חיצוני מונע ממנו להחמיץ. במקרה של שינוי במין הדגן, דעת הרמב"ם היא שאין זו מצה שיוצאים בה ידי חובה, ובמקרה של דגן הנלוש במי פירות, דעתו היא שיוצאים במצה זו ידי חובה. לפיכך לשיטת הרמב"ם, הרי מצה משיבולת שועל שרמת הגלוטן שבה נמוכה, ואינה באה לידי החמצה, דומה לפת סובין, שאין יוצאים ידי חובה מצה באכילתה. שיטת הרמב"ן (מלחמת ה' פסחים י ע"ב בדפי הרי"ף)⁶ היא שכל עיסה שאינה יכולה לבוא לידי החמצה - אין יוצאים בה ידי חובת אכילת מצה. לפיכך גם לשיטת הרמב"ן, הרי מצה משיבולת שועל שרמת הגלוטן שלה נמוכה, ואין העיסה יכולה להגיע לידי חימוץ, אין יוצאים ידי חובה באכילתה. רש"י (פסחים לו ע"ב, ד"ה הדראה) כותב שפת סובין שניטל כל הדרה, דהיינו פת קיבר, והיא אינה מחמיצה, - אף על פי כן יוצאים בה ידי חובת אכילת מצה, הואיל והיא עשויה ממין ששייכת בו החמצה, כפי שהסביר ה'מגן אברהם' (או"ח תנד ס"ק א').⁷ לפיכך לשיטת רש"י, הרי מצה משיבולת שועל, שרמת הגלוטן שלה נמוכה, אף על פי שאין העיסה יכולה להגיע לידי חימוץ, הואיל והיא עשויה ממין ששייכת בו החמצה - הרי מצה זו כשרה, ויוצאים ידי חובה באכילתה.

3. שו"ת באהלה של תורה, סי' מג עמ' 305.
4. חמשת מיני דגן אלו, אם לשון במי פירות בלבד בלא מים כלל, לעולם אינם באין לידי חימוץ; אלא אפילו הניחן כל היום עד שתפח הבצק - הרי זה מותר באכילה, שאין מי פירות מחמיצין אלא מסריחין.
5. מצה שנילושה במי פירות - יוצא בה ידי חובתו בפסח, אבל אין לשין אותה בין או שמן או דבש או חלב, משום לחם עוני, כמו שבארנו (פ"ה הל' כ), ואם לש ואכל - לא יצא ידי חובתו, ואין יוצאין ידי חובה לא בפת מורסן ולא בפת סובין.
6. הזכירו גם המגיד משנה (הל' חמץ ומצה פ"ו ה"ה): 'ואמנם ראיתי מי שכתב שאינו יוצא במצה הנלושה במי פירות בלבד אלא עם תערובת מים לפי שאנו צריכין שמור מחמץ וכל שאינו מחמיץ אין יוצאין בו ידי מצה וכבר נתבאר שמי פירות לבד אין מחמיצין ודבר נכון הוא'.
7. ע"פ הסבר שני של המ"א 'ואפשר לומר כיוון שהוא ממין הבא לידי חימוץ - יוצא בה ידי חובה'.

להלכה, פסק הרב יעקב אריאל שליט"א, שנראה שהשו"ע (או"ח סי' תנד סע' א) פסק כדעת הרמב"ם בדין פת סובין, שאין יוצאים בו ידי חובה. על כן חולה כרסת שאינו מסוגל לאכול מצה מחמשת מיני דגן, אלא לאחר שהוציאו מהם את הגלוטן, יאכל מצה נטולת גלוטן **בלא ברכה**, ויצא ידי חובה לפחות לפי דעת רש"י.

לאור דיון זה, הרי אם נלמד ממסקנותיו לעניין מצות מקמחים של מינים אחרים, כמצות שיפון, שבהם רמת הגלוטן אינה נמוכה, הרי שאין להבחין בין מצות חיטה למצות מקמחים אחרים שרמת הגלוטן שבהם אינה נמוכה, וכשרים הם לאכילה בפסח, ואף לצאת ידי חובה של מצוות אכילת מצה בליל הסדר.

ב. זיהויים של המשת מיני דגן

1. שיבולת שועל - 'אונינה'

סיבה נוספת שגרמה להסתפק אם יוצאים ידי חובה במצות משיבולת שועל המיוצרות באנגליה, היא השאלה האם אכן מין זה הוא 'שיבולת השועל' מחמשת מיני דגן. הגמרה (פסחים לה ע"א) נקטה: 'שיבולת שועל ושיפון - מין שעורין... שיפון - דישראל, שיבולת שועל - שבילי תעלא'⁸. בתלמוד הירושלמי (חלה פ"א ה"א), זיהה רבי שמואל בר נחמן את שיבולת השועל עם ה'שורה' שמוזכרת בישיעיהו (כח כה): 'וְשָׁם חָטָה שׁוֹרָה וְשִׁעְרָה נִסְמָן וְכֶסֶם גְּבֻלָּתוֹ' - 'שורה זו שיבולת שועל ולמה נקרא שמה שורה שהיא עשויה כשורה'. רבנו גרשום, רש"י (מנחות ע"ב) והמאירי (פסחים פ"ב מ"ה) זיהו את שיבולת השועל במה שמכונה אביינ"א (Avena). ה'ערוך' (ערך שבל) מביא שתי דעות: 'סיגאלא' (כלומר Secale cereal = שיפון תרבותי) ויש אומרים 'וינא', העשויה כזנב השועל. הרמב"ם מפרש (כלאים פ"א מ"א) שיבולת שועל - 'סנבל אלתעלב והיא שעורה מדברית'. הרב קאפח מבאר 'ונקראת כן מפני שאין הגרגירים צמודים לשדרת השיבולת כחיטים וכשעורים והרי היא דומה לזנב של שועל שאין השערות שבה צמודות לזנב'. פרופ' זהר עמר⁹ כתב שמתאורו של הרמב"ם עולה שהתכוון כנראה ל'אונינה'.¹⁰ בעקבות רש"י, רמב"ם וראשונים אחרים, מתרגם ר' עובדיה מברטנורה: 'שיבולת שועל - שעורים מדבריים ובלע"ז אונינ"א'.

8. רש"י שם: תעלא - תרגום של שועל.

9. ספר חמשת מיני דגן, זהר עמר, פרק שני - זיהוי חמשת מיני דגן, עמ' 63.

10. הערת עורך י"פ: אין שום ראיה שהרמב"ם זיהה את שיבולת השועל בתור 'אונינה' כמקובל במסורת רבנו גרשום ורש"י. הקושי הגדול בזיהוי זה הוא שבהל' כלאים (פ"א ה"ג) כתב הרמב"ם ששיבולת השועל והשעורה הם מין אחד, אך אם זו 'אונינה', הרי אין היא דומה כלל לשעורה ולא קרב זה אל זה כל הלילה. זאת מלבד העובדה שכל חמשת מיני דגן מחמיצים, והאונינה אינה מחמיצה. ועי' במאמרנו 'סקירת ספרות - חמשת מיני דגן', אמונת עתיד 92 (תשע"ב), עמ' 76-80.

בגישה זו שעברה במסורת נקטו פוסקי דורנו: הרב אפרתי, לפי הוראת הרב אלישיב זצ"ל¹¹, והרב קסטנבאום מלונדון¹². הרב שטרנבוך¹³ הוסיף וכתב 'ומה שבזמן האחרון מפקפקים המדענים אם חז"ל נתכוונו לשיבולת השועל שלנו, המעיין יראה שאין בדבריהם יסוד, וכל כוונתם לפקפק במקובל בישראל מדור דור'.

הרב עמנואל לעף¹⁴ (הונגריה, נפטר בתש"ד) זיהה את שיבולת השועל עם הדורה, והתיר בימי מלחמת העולם הראשונה, בעת מחסור במיני הדגן, לאפות מצות כשרות לפסח מזן זה, ולצאת בהם ידי חובה. החוקרים הציעו עוד כמה זיהויים. ברוך צ'יז'יק¹⁵ סבור שמדובר בשיבולת שועל ביזנטית (Avena Byzantine). פרופ' מ' כסלו¹⁶ הציע לזהות את שיבולת השועל עם מינה השונים של שיבולת השועל הנפוצה: התרבותית, הביזנטית והבר. גוסטב דלמן זיהה את שיבולת השועל עם שעורת התבור. י' פליקס¹⁷ זיהה את השיבולת שועל עם השעורה הדו-טורית, והביא לכך כמה נימוקים.

לאור אי הבהירות שיש בנוגע לזיהוי שיבולת השועל, נראה שיש סיבה נוספת לכך, שקשה לקבוע שמצות המיוצרות משיבולת שועל (המכונה avena) כפי שמיוצר באנגליה, הרי הן מצות הכשרות לקיים בהם מצוות אכילת מצה. גם הפוסקים שהתירו זאת, לא התירו אלא לחולים שאין להם אפשרות לאכול מצה מקמח חיטה, אך אין להרחיב היתר זה באופן גורף לכלל הציבור.

2. זיהוי השיפון

גם זיהוי השיפון הינו בעייתי ואינו מוחלט. הגמרא¹⁸ נקטה 'שיפון - דישרא'. פרופ' מרדכי כסלו, (מאמר 'הכשרות של מצה העשויה מקמח שיפון')¹⁹ סיכם בתחילת מאמרו כמה דעות בנוגע לזיהוי השיפון: הראשונים, רבנו גרשום²⁰ ורש"י²¹ ובעל הערוך²² זיהו את השיפון עם שיגל"א (Secale) יש שזיהו את השיפון עם 'אוינה', שזוהתה גם עם שיבולת השועל, יש שזיהו את השיפון עם חיתת הספלטה, ויש שזיהו אותו עם חיתת חד גרגיר.

11. הליכות שדה, תשמ"ט מס' 57, המכון לחקר החקלאות ע"פ התורה, 'לשאלת זיהוי שיבולת שועל', הרב יוסף אפרתי.

12. 'מצות משיבולת שועל' - הלכה למעשה, ספר היובל מנחה לא"ש (בעריכת א' ורהפטיג), ירושלים תשנ"א, עמ' 169-170.

13. תשובות והנהגות כרך ה סימן קל.

14. לעף, פלורה, א, עמ' 738 הוזכר ע"י אברהם אופיר שמש עמ' 101, ועיין זוהר עמר, חמשת מיני דגן, עמ' 67.

15. צ'יז'יק, אוצר הצמחים, הרצליה תשי"ב, עמ' 806-807.

16. מ' כסלו, לזיהוי שיבולת שועל, ספר היובל מנחה לא"ש (בעריכת א' ורהפטיג, ירושלים תשנ"א, עמ' 155-168.

17. י' פליקס, כלאי זרעים והרכבה, תל אביב תשכ"ז, עמ' 24-27.

18. פסחים לה ע"א.

19. מרדכי א' כסלו ואורית שמחוני, בד"ד 26 (ניסן תשע"ב), עמ' 35-48.

20. מנחות ע ע"ב.

21. פסחים לה ע"א.

22. ערך שבל.

לאור זאת, הרי שאף אם נאמר שמצות ממינים אלו כשרות לפסח ואינן חמץ, ומותר לאוכלן בפסח, מכל מקום יש לחשוש שמא אינם מצות הכשרות למצוות אכילת מצה בליל הסדר.

ג. שאר מיני דגן ממהרים להחמיץ

סיבה נוספת שבגינה נמנעו חלק מהפוסקים מלהכשיר את המצות משיבולת שועל למצוות אכילת מצה, ונראה שהוא הדין לשאר מיני דגן, היא משום דברי המהרי"ל שקבע שעיקר המצווה בחיטין²³, אף על פי שחמשת מיני דגן הוזכרו במשנה בתור מינים הכשרים להכנת המצה: 'מהרי"ל דרש עיקר מצוה ליטול חיטין דלא מישתמיט שום תנא בלשניה כי אם חיטין לפסח'. והובאו דבריו בדברי הרמ"א (או"ח סימן תנג):

אלו דברים שיוצאים בהם ידי חובת מצה, בחטים ובשעורים ובכוסמין ובשבולת שועל ובשיפון, והמנהג ליקח לכתחילה חטים, (מהרי"ל).

כוונת המהרי"ל היא שאף על פי שחמשת מיני דגן כשרים להכנת המצה, מכל מקום יש מדרג בין מינים אלו, החיטה עדיפה על השעורה, ושניהם עדיפים על שיבולת השועל. וכן נכתב בספר 'הנייר':

ואלו הן המינים שאדם יוצא בהן ידי חובתו ממצה... באלו חמשת המינים יוצא. **המוקדם מוקדם למצווה.**

'חק יעקב' (או"ח סימן תנג ס"ק ב) הסתפק אם אכן יש עדיפות בין המינים: לכאורה היה נראה דאם אין לו חיטים יקח כפי הסדר שהם שניים במשנה וכה"ג כתב הטור לקמן... לגבי מרור, אבל באמת אין ראייה מזו כלל דתנא נקיט כסדר המקרא והמוקדם בפסוק...

נראה שניתן להסביר את עדיפות החיטים על שיבולת שועל ושאר מיני קמחים, כפי שהובאה במקורות דלעיל, בשני הסברים:

1. ה'חיי אדם' (כלל קכח הלכות פסח ס"ע א) כתב שזאת משום הידור מצווה²⁴, וכן פסק המשנה ברורה²⁵:

משום דהוא חביב לאדם ביותר ואיכא משום הידור מצוה ואם אין לו חטים ייקח למצות מאחד מהד' מינים החשוב לו ביותר כדי שיאכל לתיאבון.

23. מהרי"ל (מנהגים) הלכות אפיית המצות.

24. עיין עוד בספר עלי בתמר (פסחים פ"ב ה"ד): 'וכתב מהרי"ל שמנהג ישראל הוא לכתחילה לאפות מצה מחיטים משום חיוב והידור מצוה... ויש להוסיף בטעם מנהגן של ישראל כדי להוציא מלבם של הצדוקים והקראים בטעם על קבלת חז"ל וסוברים שיוצאין רק במצה של שעורים משום דכתיב לחם עוני. וענן כותב בספר המצוות שלו מי שאוכל מצה בפסח מחיטים הרי זה כאוכל חמץ ותורת ענן כענן תכלה. וכזה כתבתי במק"א בשם ת"ח זקן שדר בקרים בין קראים, שמקובל היה שם שמתעם זה הנהיגו להעמיד חמיצה שקורין בארשט בפסח להוציא מלבם של הקראים שאומרים שכל מיני חמוצים הוא בכלל איסור חמץ...'.
25. אור"ח סימן תנג ס"ק ב.

מצה העשויה מחיטה או משעורה, מהודרת יותר ממצה העשויה משיבולת שועל, שהינה חומר גלם חשוב פחות ולא איכותי. לפי הסבר זה, כיום, אנשים שרגילים כל השנה לאכול לחמים ממינים שונים, ואלו אף טעימים להם יותר מלחם חיטה, הרי שאין חביבות יתר למצה מחיטה על מצה ממני דגן אחרים.

2. הסבר נוסף לדברי המהרי"ל ופסיקת הרמ"א **'והמנהג ליקח לכתחילה חטים'**, הוא משום שבמצה משאר מיני דגן, יש חשש רב יותר לחמץ, מאשר במצה העשויה מחיטה. הגדרים ההלכתיים וההדרכות כיצד להכין מצה בלי חשש חמץ, אינם שווים בכל חמשת מיני הדגן, אלא ניתנו רק למצות הנעשות מחיטה, ואין לנו דינים ברורים והדרכות ברורות כיצד להכין מצות משיבולת שועל. לדוגמה נפסק בשלחן ערוך (או"ח סי' תנג סעי' ג): 'אם לא ביררו החטים מאכילת עכבר, אין בכך כלום'. ו'מגן אברהם' (ס"ק ה) הסביר שזאת דווקא בחיטים, אך במינים אחרים יש לחשוש לחמץ: 'דמעט רוק אין מחמיץ חיטה קשה... ואפשר דדווקא חטה אבל שעורה ממהרת להחמיץ'. כדברים אלו נכתב ב'דעת תורה'²⁶ (סי' תנ"ג סעי' א, ד"ה והנה):

גם בדין לתיתה מדינא דהש"ס [דמותר בחיטים] אסור בשעורים, והח"י פסק דגם להשהותם בבית אסור דממהרים להחמיץ יותר מחיטים. והזכור לאברהם הספרדי הל' פסח סי' תנג הביא בשם ספר מעם לועז **שצריך לברור החיטים שלא יהיה בהם גרעיני שעורים מפני שממהרין להחמיץ**, א"כ אף שאין המנהג כן מ"מ לעשות כן לכתחילה ולערב שעורים ושיפון בהחיטים ודאי אין להקל, וי"ל דמהאי טעמא הנזכר המנהג ליקח רק חיטים.

לעומת זאת הרב חנוך דב פדווא²⁷ בשו"ת 'חשב האפוד' (סי' ט) קבע, שהחשש בשאר מינים הוא רק בגרעינים עצמם, אך מיני הקמחים - אין הבדל ביניהם, ולכן התיר מצות משיבולת שועל לחולי כרסת:

שאפילו אי נימא שיש חילוק בין גרעיני חיטים לגרעיני שעורים, אין חילוק בין קמח חיטים לקמח שעורים. ואם כן אין כאן שום ספק, אשר אנשים אשר אכילת חיטה קשה לבריאותם ושיבולת שועל יותר נח להם, שמותר להם לעשות מצה משיבולת שועל. והנה בודאי תהיה השמירה מחמץ קצת יותר קשה, ולא מן ההלכה אלא לפי שלא הורגלו בזה. אבל מכל מקום עם קצת תשומת לב יוכלו לעמוד בזה.

הרב שטרנבוך²⁸ חשש להחמצה מוקדמת בקמח משיבולת שועל, אך למעשה התיר מצות אלו לחולים בלבד, ורק כדי לקיים מצוות אכילת מצה בליל הסדר.

והאמת שהרי שבולת שועל הוא מין שעורים וממהרים להחמיץ... ואין לנו קבלה היאך אופן מצות משעורים באופן שימנע חימוץ, וגם שבולת שועל הוא בטעם מר מאד וא"א לאוכלו אא"כ מחממין אותן באש, וכשמתחמם מזיע מאד מאד,

26. הרב שלום מרדכי הכהן, אב"ד ברעזאן, ברוקלין ניו יורק, תשמ"ב.
27. שימש בהוראה בירושלים, וכשנים אחרונות משמש אב"ד דקה"ח לונדון.
28. תשובות והנהגות, כרך ה סי' קל.

והזיעה שלהם הוי כמי פירות, ואין ללוש אח"כ העיסה במים, שממהר להחמיץ ועוד שיש לחשוש שמצד המי פירות עצמם ממהר להחמיץ, דאף שאמרו מי פירות אינן מחמיצין, אבל כאן שמתחמם בחום גדול ומוציא זיעה יותר מטבעו, בזה לא קבלנו שמי פירות אינו מחמיץ, כי מפני חוזקו וריבוי יש לומר שמחמיץ במים שלו מהר מאד יותר ממים לבד. **ומיהו בשיעור שצריך לחיוב מצה דהיינו כזית מצה וכדומה, כיון שאי אפשר לו בענין אחר יכול לאכול מצות משבולת שועל...** אבל לימי הפסח ראוי לאפות במי פירות לבד בלי מים כלל שאינו מחמיץ... **ויש לכתוב על הקופסא של מצות אלו שהם רק לחולים שאינם יכולים לאכול מצות רגילות.**

הרב וייס²⁹ חשש להחמצה מוקדמת, ולא התיר אפילו לחולים:

אבל בקמח שעורים דממהר להחמיץ לא נתבאר דינם בכל אלה, והיינו צריכים לחבר ש"ע חדש בזה בביאור כל פרט ופרט, ומי יכול לקבל עליו האחריות בזה, **ממילא יש לחשוש אף בדיעבד**, אם לא אירע איזה דבר אשר לפי ערך מהירות החימוץ בשעורים מבחטים מעכב אף בדיעבד... ולדעתי לא שכיח חולה כזה אשר לא יוכל לאכול אף פעם אחת בשנה כזית מצה מחטים, בכך לענ"ד אין להכניס עצמו בדוחקים היכא דיבוא עי"ז אפילו לחשש חמץ לכתחילה, ומכש"כ דיש חשש גדול אף לבדיעבד כנ"ל.

לאור חששות אלו, נראה שיש מבוכה בין הפוסקים בעניין חשש חמץ במצה שאינה עשויה מחיטה אלא משאר המינים, וקשה לקבוע שמצות המיוצרות ממני קמחים אחרים שאינם חיטה, הינם כשרים לפסח.

סיכום

נמצאנו למדים שיש בעיה בזיהוי מיני הדגן השונים, ולכן אף אם אין חשש חמץ במצות ממני הדגן הללו, מכל מקום יש לדון אם הם כשרות למצוות אכילת מצה בליל הסדר. במיוחד הדברים אמורים לגבי מצות העשויות מקמח שיבולת שועל, שרמת הגלוטן בהן נמוכה. ולכן הפוסקים לא התירו מצות אלו לציבור הרחב, אלא רק לחולי כרסת (צליאק), כדי לצאת בהן ידי חובת אכילת מצה. כמו כן יש הסוברים שבמצות ממני הדגן השונים, כגון שיפון, יש חשש חמץ, היות ואין לנו מידע הלכתי מהם סימני ההחמצה בהם, וכיצד נזהרים מבואם לידי חימוץ. אין להפוך את ההיתר שניתן למצות שיבולת שועל להיתר גורף, שכן כאמור, היתר זה ניתן בעיקר לחולי כרסת, ואין לדמות מילתא למילתא.

29. שו"ת מנחת יצחק, חלק ט סימן מט.